

מלכות עשרת השבטים

מלכות עשרת השבטים לעומת מלכות בית דוד

מציאותה של מלכות עשרת השבטים, אינה אלא כעונש לבית דוד, כשלא הלכו בדרך ה', כמו שנאמר "ואענה את זרע דוד למען זאת, אך לא כל הימים" (מל"א יא, לט). בספר מלכים (פרק יא), מתאר הנביא את חלוקת המלכות, ודבריו של אחיה השילוני לירבעם, כשהוא מבאר לו בכלל דבריו, את יסודות מלכות עשרת השבטים, ואת מגבלותיה לעומת מלכות בית דוד:

ויהי בעת ההיא וירבעם יצא מירושלם וימצא אתו אחיה השילוני הנביא בדרך והוא מתכסה בשלמה חדשה ושניהם לבדם בשדה: ויתפש אחיה בשלמה החדשה אשר עליו ויקרעה שנים עשר קרעים: ויאמר לירבעם קח לך עשרה קרעים כי כה אמר ה' אלקי ישראל הנני קרע את הממלכה מיד שלמה ונתתי לך את עשרה השבטים: והשבט האחד יהיה לו למען עבדי דוד ולמען ירושלם העיר אשר בחרתי בה מכל שבטי ישראל: יען אשר עזבוני וישתחוו לעשתרת אלהי צדנין לכמוש אלהי מואב ולמלכם אלהי בני עמון ולא הלכו בדרכי לעשות הישר בעיני וחקתי ומשפטי כדוד אביו: ולא אקח את כל הממלכה מידו כי נשיא אשתנו כל ימי חייו למען דוד עבדי אשר בחרתי אתו אשר שמר מצותי וחקתי: ולקחתי המלוכה מיד בנו ונתתיה לך את עשרת השבטים: ולבנו אתן שבט אחד למען היות ניר לדוד עבדי כל הימים לפני בירושלם העיר אשר בחרתי לי לשום שמי שם: ואתך אקח ומלכת בכל אשר תאווה נפשך והיית מלך על ישראל: והיה אם תשמע את כל אשר אצוך והלכת בדרכי ועשית הישר בעיני לשמור חקותי ומצותי כאשר עשה דוד עבדי והייתי עמך ובניתי לך בית נאמן כאשר בניתי לדוד ונתתי לך את ישראל: ואענה את זרע דוד למען זאת אך לא כל הימים: (כט-לט).

מלכות ירבעם, בהכרח שיהיו לה מגבלות, שהרי "כתר מלכות זכה בו דוד ונטלו" (קהלת רבה פרשה ז). ולכן הנביא אחיה השילוני קובע מראש את מגבלותיה. אין זו מלכות על כל ישראל, אלא "ונתתי לך את עשרה השבטים", תהא זו כ"מלכות שבטים", ולא כמלכות "עם ישראל". ועוד אמר לו שאין המלכות מתפרסת על ירושלים עיר הקדש והמקדש. ירושלים לעולם תהא ותשאר במלכות בית דוד "ולבנו אתן שבט אחד, למען היות ניר לדוד עבדי כל הימים לפני בירושלם, העיר אשר בחרתי לי לשום שמי שם".

ואף זאת, מלכות זו אינה יכולה להמשך לעולם, שהרי המלכות על כל ישראל שייכת לבית דוד. ומתחילה נגזר שתהא מלכות ירבעם שלשים ושש שנים בלבד, ודרשו חז"ל (בסדר עולם רבה פרק

המלכויות בישראל

טו, הובא ברש"י כאן) "והשבט האחד יהיה לו" - "לו" בגמטריה שלשים ושש. והוא כנגד שלשים ושלש שנים שמלך דוד על כל ישראל, וג' שנים שמלך שלמה מלכות שלימה, עד שחטא ונשא את בת פרעה. ועל זה נאמר "ובניתי לך בית נאמן כאשר בניתי לדוד", היינו כנגד אותם ל"ו שנים. וכך אמרו בסדר עולם:

ומה בנה, לדוד נתן לו מלכות שלשים ושש שנה על ישראל, לו ל"ג ולבנו ג', ואילו זכה ירבעם בן נבט, היתה מלכות ישראל מסתיימת בידו, לו ל"ג ולבנו ג', וכן הוא אומר "ואענה את זרע דוד למען זאת (מלכים א' יא, לט), מה תלמוד לומר "למען זאת", אלא כנגד ל"ו שנה שנתחתן שלמה בפרעה מלך מצרים".

ועוד הוסיף ואמר לו "אך לא כל הימים", ואמרו בסדר עולם (שם) "ומה תלמוד לומר אך לא כל הימים, כבר גלוי לפניו שאסא עומד לקלקל", ולכן תמשך מלכות ירבעם לזמן נוסף, אך לא כל הימים, "כי לימות המשיח תשוב המלוכה אל בית דוד" - רש"י.

וכך נאמר ביחזקאל:

דבר אלהים כה אמר ה' אלקים הנה אני לקח את עץ יוסף אשר ביד אפרים ושבטי ישראל חבריו, ונתתי אותם עליו את עץ יהודה ועשיתם לעץ אחד והיו אחד בידי וגו'. ועשיתי אתם לגוי אחד בארץ בהרי ישראל, ומלך אחד יהיה לכלם למלך, ולא יהיו עוד לשני גוים, ולא יחצו עוד לשתי ממלכות עוד וגו'. ועבדי דוד מלך עליהם, ורועה אחד יהיה לכלם, ובמשפטי ילכו וחקתי ישמרו ועשו אותם וגו' ודוד עבדי נשיא להם לעולם (לו, יט-כה).

ועוד תנאי מוסיף אחיה לירבעם, שאין קיום למלכותו אלא אם כן ילך בדרך התורה והמצוה, "והיה אם תשמע את כל אשר אצוך והלכת בדרכי ועשית הישר בעיני לשמור חקותי ומצותי כאשר עשה דוד עבדי והייתי עמך ובניתי לך בית נאמן כאשר בניתי לדוד ונתתי לך את ישראל". וכך פסק הרמב"ם בהל' מלכים (פרק א' הל' ח') "נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל, והיה אותו המלך הולך בדרך התורה והמצוה ונלחם מלחמות ה', הרי זה מלך". ההבטחה והשבועה שנאמרה לדוד שאף אם יחטאו בניו, לא תסור המלוכה מביתו, כברית מלח. הבטחה זו לא ניתנה לירבעם.

נעייין בלשון הרמב"ם בהל' מלכים (פרק א' הלכות ה-י) שהביא את ההלכות העולות מפרשה זו: נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל, והיה אותו המלך הולך בדרך התורה והמצוה ונלחם מלחמות ה', הרי זה מלך וכל מצות המלכות נוהגות בו, אע"פ שעיקר המלכות לדוד ויהיה מבניו מלך, שהרי אחיה השילוני העמיד ירבעם, ואמר לו והיה אם שמוע תשמע את כל אשר אצוך וגו' ובניתי לך בית נאמן כאשר בניתי לדוד וגו', ואמר לו אחיה ולבנו אתן שבט אחד למען היות ניר לדוד עבדי כל הימים לפני בירושלים. מלכי בית דוד הם העומדים לעולם שנאמר כסאך יהיה נכון עד עולם, אבל אם יעמוד מלך משאר ישראל תפסק המלכות מביתו, שהרי נאמר לירבעם אך לא כל הימים. אין מושחין מלכי ישראל בשמן המשחה אלא בשמן אפרסמון, ואין ממנין אותן בירושלים לעולם, אלא מלך ישראל מזרע דוד, ואין מושחין אלא זרע דוד.

המלכויות בישראל

ונבאר את דברי הרמב"ם החשובים האלה, שמתוכם נלמד שמלכות זו של ירבעם לא היתה בגדר הוראת שעה, אלא שהיא הלכה קבועה, עם המגבלות האמורות בפרשה, המגדירות והתוחמות מלכות זו:

"נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל". וכתב הרדב"ז שמקור הרמב"ם "מן הכתוב, וצריך שיהא בצווי ה' כאשר היה מעשה דאחיה השלוני ואלישע שמשח את יהוא בן נמשי". ברור, שהרמב"ם לא בא כאן ללמדנו שהעמדת מלך צריכה להיות ע"פ נביא, שהרי כבר כתב כן לעיל בהל' ג': "אין מעמידין מלך בתחילה אלא על פי בית דין של שבעים זקנים ועל פי נביא וכו' כשאל ורוד שמינם שמואל הרמתי ובית דינו". והלכה זו נלמדת ממה שנאמר בפרשת מלך "אשר יבחר ה' אלקיך בו - ע"פ נביא" (ספרי שם). וא"כ למה חוזר כאן הרמב"ם שוב וכותב "נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל", ולומד זאת מאחיה השלוני.

אך באמת נאמרה כאן הלכה מיוחדת, שעצם קריעת חלק ממלכות בית דוד חייבת להעשות על פי נביא. שהעמדת מלכות נוספת אחרי שכבר הוקמה מלכות בית דוד לדורות, חייבת להעשות בצווי ה'. והוא משום, שאחר שכתר מלכות זכה בו דוד, ואמרו במכילתא (דרבי ישמעאל, בא - מסכתא דפסחא פרשה א) "עד שלא נבחר דוד היו כל ישראל כשרים למלכות, משנבחר דוד יצאו כל ישראל, שנאמר הלא לכם לדעת כי ה' אלקי ישראל נתן ממלכה לדוד על ישראל לעולם לו ולבניו ברית מלח" (דבה"ב יג, ה). "ברית מלח - כברית הכרותה למלח שאינו מסריח לעולם" (רש"י במדבר יח, ט).

ועוד, שבעיקר מצות העמדת מלך האמורה בתורה נאמר: "ואמרת אשימה עלי מלך" (דברים יז, יד), ופירש הרמב"ן "והזכיר 'ואמרת', כי מצוה שיבואו לפני הכהנים הלויים ואל השופט ויאמרו להם רצוננו שנשים עלינו מלך", היינו, שמצות העמדת מלך מתחילה בבקשת העם. אך אחר שנבחרה מלכות בית דוד למלכות עולם, וכל מציאותה של מלכות עשרת השבטים, מתחדשת רק כעונש לבית דוד, אין כלל מצוה לבקש מלכות שאינה מבית דוד, לכן העמדת מלכות זו מתחילה מהנביא בצווי ה', ולא ע"י בקשת העם.

"הרי זה מלך וכל מצות המלכות נוהגות בו" (לשון הרמב"ם הנ"ל). זה תוקף השררה לדעת הרמב"ם. וכך הם דבריו של אחיה "ואתך אקח ומלכת בכל אשר תאוו נפשך והיית מלך על ישראל" (פס' לז). מצוות המלכות, היינו שלא ירבה נשים, ולא ירבה סוסים, וכסף וזהב, ולכתוב ספר תורה. וכן המצוות שחייבים כלפי המלך, הכבוד והיראה. ובכלל זה גם דין מורד במלכות שחייב מיתה (ומגמ' דסנהדרין מ"ח ע"ב משמע שגם כלפי אחאב היה דין דמורד בו חייב מיתה). כל אלה נוהגים גם בירבעם, ובכל מלך שהעמיד נביא משאר שבטי ישראל.

ואולם, כדי שלא תסתור מלכות עשרת השבטים, למלכות בית דוד שנבחרה למלכות עולם, מלכות זו מוגבלת היא, ואלה הן מגבלותיה:

א. "אם יעמוד מלך משאר ישראל תפסק המלכות מביתו, שהרי נאמר לירבעם אך לא כל הימים" (רמב"ם הנ"ל). לעומת מלכות בית דוד "מלכי בית דוד הם העומדים לעולם שנאמר כסאך יהיה נכון עד עולם" (הרמב"ם שם). שאילו היתה מלכות משאר שבטי ישראל מלכות עולם, הרי היא סתירה לבחירת בית דוד וזכיית דוד במלכות למלכות עולם. ואף שכל שררה בישראל יש בה דין ירושה,

אך דין זה הוא רק בשררה שדינה להמשך לעולם, ממילא יש בה ירושה לעולם. אך שררה שהוגבלה מתחילה בזמן, הרי ודאי שדין הירושה בה רק לאותו הזמן שנתנה השררה לכתחילה.

ב. "אין ממנין אותן בירושלים לעולם, אלא מלך ישראל מזרע דוד" (הרמב"ם שם). מלבד המשמעות הפשוטה שאין מלכות עשרת השבטים מלכות על כל ישראל. יש בהלכה זו משמעות עמוקה יותר. "אין ממנין אותן בירושלים" אין זו שאלה של שטחי שלטון גרידא, אלא ענין מהותי, כפי שיתבאר:

נעייין שוב בעיקר ההלכה שהובאה למעלה: "נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל וכו' הרי זה מלך וכו', **אע"פ שעיקר המלכות לדוד ויהיה מבניו (של דוד) מלך**, שהרי אחיה השילוני העמיד ירבעם, ואמר לו והיה אם שמוע תשמע את כל אשר אצוך וגו' ובניתי לך בית נאמן כאשר בניתי לדוד וגו', [עד כאן מצטט הרמב"ם פסוק המוכיח שנביא מעמיד מלך משאר שבטים, ושיש לו דין מלך. ומיד ממשיך הרמב"ם ומצטט המשך הפסוק...] **ואמר לו אחיה, ולבנו אתן שבט אחד למען היות ניר לדוד עבדי כל הימים לפני בירושלים**". והביא פסוק זה כדי להביא מקור למה שכתב לעיל **"אף על פי שעיקר המלכות לדוד ויהיה מבניו מלך"**. וצריך לבאר איך פסוק זה מוכיח **שעיקר המלכות לדוד**.

וכך הוא ביאור הדברים:

"לפני בירושלים" מקום השראת השכינה, היא עיקר המלכות, שמולך בשליחות ה', שנאמר **"ויבחר בשלמה בני לשבת על כסא מלכות ה' על ישראל"** (דבה"א, כח, ה). ומלכות דוד נקראת **"כסא ה'"**, כמו שנאמר **"וישב שלמה על כסא ה' למלך"** (דבה"א, כט, כג). והיא **"מרכבה למלכות שמים"** (בני יששכר, טבת מאמר ג'). ונאמר **"והעמדתיהו בביתי ובמלכותי עד העולם"** (דבה"א יז, יד), שמלכות זו היא **"מלכותי"**, היינו מלכות ה'. וזה הטעם שאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד בלבד, שחלק להם המקום כבוד להראות שמלכותן שלימה (רש"י בגמ' סוטה מ' ע"ב), ולכן נאמר **"והעמדתיהו בביתי"**, היינו בבית ה'.

ולכן נמשח דוד בשמן המשחה, שהוא שמן קדשו של הקב"ה, שבו מושחים את המשכן ואת הכהנים הגדולים, משום שגם מלכי בית דוד הם ממונים מאת ה' ככהנים גדולים, כמו שכתוב **"הרימותי בחור מעם, מצאתי דוד עבדי בשמן קדשי משחתי"** (תהלים, פט כ-כא).

ואמור בתהלים (ק"א) **"לדוד מזמור נאם ה' לאדני, שב לימיני, עד אשית איביך הדם לרגליך"** ומפרש שם המלבי"ם, שה' אמר לדוד **"שב לימיני"**, יצייר שכסא דוד הוא כסא ה', כמ"ש וישב שלמה על כסא ה' למלך, כאילו ה' יושב על כסא ההנהגה להנהיג את ישראל בהשגחה מיוחדת, כמלך המנהיג את עמו, ודוד יושב על כסא המלוכה לימינו.

וזה מה שאמר אחיה השילוני לירבעם **"ולבנו אתן שבט אחד למען היות ניר לדוד עבדי כל הימים לפני בירושלים העיר אשר בחרתי לי לשום שמי שם"**, שמלכותם היא בירושלים עיר הקדש והמקדש אשר היא לפני ה' שבחר בה ה' לשום שמו שם, וזה עיקר המלכות, שבית דוד הם המלכים על כסא ה'.

ועוד אמר אחיה, **"ולמען ירושלם העיר אשר בחרתי בה מכל שבטי ישראל"** (מל"א יא לב).

המלכויות בישראל

שירושלים היא מכל שבטי ישראל, כלומר שהיא שייכת לכל שבטי ישראל, שהרי ירושלים לא נתחלקה לשבטים (גמ' סוטה מ"ה ע"ב) ויד הכל שווים בה. ואם בית דוד הם המולכים בירושלים, יחשב הדבר כאילו מולך על כל ישראל (כלי יקר שם). מלכות בית דוד בירושלים, היא מלכות העם כולו, גם כשנחלקו לשתי ממלכות, אף שבפועל לא היה למלך יהודה שלטון על עשרת השבטים.

וכך נאמר בזוהר (ח"א דף רלו א'): :

"הא כלהו שאר שבטין, דאף על גב דאתפליג לתרין מלכוון, כד הוו סלקין לירושלם, הוו סגדין וקרען למלכא דבירושלם, בגין דמלכותא דירושלם ממלכותא קדישא מניה הוה" [כל שאר השבטים, אע"פ שנחלקו ישראל לב' מלוכות, אך כשעלו לירושלים היו כורעים ומשתחוים למלך שבירושלים, משום שהמלכות שבירושלים ממלכות הקדושה, היתה ממנו].

ויבואר בזה מה שאמרו בגמ' סנהדרין (דף ק"א ע"ב): אמר רב נחמן גסות הרוח שהיה בו בירבעם טרדתו מן העולם, שנאמר (מל"א יב, כו) 'ויאמר ירבעם בלבו עתה תשוב הממלכה לבית דוד אם יעלה העם הזה לעשות זבחים בבית ה' בירושלים ושב לב העם הזה אל אדניהם אל רחבעם מלך יהודה והרגני ושב אל רחבעם מלך יהודה'. אמר גמירי דאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית יהודה בלבד, כיון דחזו ליה לרחבעם דיתבי ואנא קאימנא סברי הא מלכא והא עבדא [כיון שהלכה היא שאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית דוד, אם יראו שרחבעם יושב בעזרה, ואני עומד, יסברו שרחבעם מלך ואני עבד] ואי יתיבנא [ואם אשב גם אני] מורד במלכות הואי וקטלין לי ואזלו בתריה [אהיה כמורד במלכות ויהרגוני, וילכו אחריני]. מיד (מל"א יב, כח) "ויועץ המלך ויעש שני עגלי זהב, ויאמר אלהם רב לכם מעלות ירושלים הנה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים". והדברים צריכים ביאור, אמנם אסור לשבת בעזרה משום מורא מקדש, אך למה יחשב כמורד במלכות, הרי ירבעם גם הוא מלך, ואינו כפוף למלכות יהודה, ואיזו מרידה שייכת כאן.

וביאר מרן רבי יצחק זאב סולביצ'יק זצ"ל (בכתבים עה"ת), שהואיל ובירושלים אין מלכות אלא לבית דוד, ואף המלך ירבעם כאשר הוא בא לירושלים אין לו שם דין מלך, והואיל וישיבה בעזרה היא מזכות מלכות בית דוד, שמלכותם מלכות שמים, אם ישב ירבעם בעזרה יחשב הדבר כמרידה במלכות, ויהרגוהו כדין מורד במלכות.

מלכות רחבעם ומלכות ירבעם לדין "כבוש רבים".

כבר נתבאר, שמלכות ירבעם אינה אלא כ"מלכות שבטים", ולא כמלכות "עם ישראל", כמו שנאמר "ונתתי לך את עשרה השבטים" (מל"א יא, לא), ולפי זה יש לעיין אם כבוש מלך משאר שבטי ישראל יחשב כ"כבוש יחיד":

ארץ ישראל מתקדשת למצוות התלויות בארץ, רק אם הכיבוש יהיה בגדר "כבוש רבים". וז"ל הרמב"ם בפ"א מהל' תרומות ה"ב "ארץ ישראל האמורה בכל מקום, היא בארצות שכיבשן מלך ישראל או נביא, מדעת רוב ישראל, וזהו הנקרא כיבוש רבים, אבל יחיד מישראל או משפחה או שבט שהלכו וכבשו לעצמן מקום אפילו מן הארץ שניתנה לאברהם אינו נקרא א"י כדי שניהגו בו

המלכויות בישראל

כל המצות". ויש לדון לפי זה, שהמלך רחבעם, שמלך רק על שבטי יהודה ובנימין, לא יהיה על כבושו דין כבוש רבים, כיון שאין כבושו מדעת רוב ישראל. ולעומת זאת המלך ירבעם שמולך על רוב ישראל יהיה כבושו "כבוש רבים", כיון שכבושו מדעת רוב ישראל.

ויש לפרש בזה מה שאמר אבנר לדוד כשעדין מלך רק בחברון, "אקומה ואלכה ואקבצה אל אדני המלך את כל ישראל ויכרתו אתך ברית, ומלכת בכל אשר תאווה נפשך" (שמו"ב ג, כא). שהרי כידוע גמר כבוש ארץ ישראל נעשה ע"י דוד, ולכן אמר לו שעכשיו אתה מלך על שבט אחד, ואם תכבוש לא יהיה זה אלא "כבוש יחיד", אבל כשתמלוך על כל ישראל תוכל לגמור את כיבוש ארץ ישראל ולקדשה כיון שיהיה זה "כבוש רבים".

וכן אומר אחיה הנביא לירבעם בן נבט "ומלכת בכל אשר תאווה נפשך והיתה מלך על ישראל" (מל"א יא, לז), שרחבעם ימלוך רק על שני שבטים ואם יכבוש להוסיף על ארץ ישראל יהיה זה "כבוש יחיד", אבל אתה תמלוך על רוב ישראל והכבוש שלך יחשב כ"כבוש רבים", ולכן "ומלכת בכל אשר תאווה נפשך" בהיותך מלך על ישראל.

וכן מצינו בתלמוד ירושלמי (מסכת חלה פ"ב, ה"א):

כתיב, "הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת עד ים הערבה כדבר ה' אלקי ישראל אשר דבר ביד עבדו יונה בן אמתי הנביא אשר מגת החפר" (מל"ב יד, כה), ר' חנניה ורבי מנא, חד אמר: כל מה שכיבש יהושע כיבש זה. וחרנה אמר: יותר ממה שכיבש יהושע כיבש זה.

ומקרא זה נאמר על ירבעם בן יואש מלך ישראל, שהיה מזרע יהוא שנאמר לו "בני רביעים ישבו לך על כסא ישראל" (מל"ב טו, יב). וחז"ל כללו את כבושו בכלל כבוש ארץ ישראל למצותיה, כמו שאמרו בספרי, על הפסוק "באו ורשו את הארץ, אשר נשבע ה' לאבתכם לאברהם ליצחק וליעקב, לתת להם ולזרעם אחריהם (דברים א, ח). ואמרו בספרי (דברים פ"ד דברים פ"קא ח): "לתת להם, אלו באי הארץ, ולזרעם, אלו בניהם, אחריהם, אלו שכבשו דוד וירבעם, וכן הוא אומר הוא השיב את גבול ישראל מלבוא חמת וגו'". הרי שכבוש ירבעם בן יואש, אף שהיה מלך עשרת השבטים בלבד, כבושו נחשב ככבוש רבים.

ואולם יש להוסיף בזה, שאף שכתב הרמב"ם שצריך שיהיה הכיבוש "מדעת רוב ישראל", אך צריך שהכבוש יהיה עבור נחלת כל ישראל, ואם יהיה הכבוש לצורך חלק מישראל, עדין אין זה אלא כ"כבוש יחיד". ולכן צריך להוסיף את דברי המלבי"ם שם (מל"ב יד, כה) שמלכות יהודה היתה באותו הזמן תחת ממשלת ירבעם בן יואש: "מעט שגבר יואש (בן יהוא) על אמציה נכבש שבט יהודה תחת מלכי ישראל, הן בימי אמציה שקשרו עבדים על אדוניהם, וגם אחרי מותו שמלך עוזיה לא התגבר לפרוק עול ירבעם עד כ"ז למלכות ירבעם, ולכן כשכבש את ארם השיב את חמת ודמשק שיהיה שייך ליהודה (כי כן היתה תחת רשותם בימי דוד, כמ"ש (ש"ב ח, ו) ותהי ארם עבדים לדוד) והיתה יהודה ודמשק וחמת שתחת ממשלתה, כבושים לישראל, וז"ש ליהודה וישראל, כי יהודה היתה כאפרכיא נתונה עם מלכה תחת ממשלת ישראל". וזכה ירבעם בן יואש להמנות עם מלכי יהודה כמו שאמרו בגמ' (פסחים פז ע"ב) "אמר רבי יוחנן מפני מה זכה ירבעם בן יואש מלך

ישראל להמנות עם מלכי יהודה, מפני שלא קבל לשון הרע על עמוס. מנלן דאימני דכתיב (הושע א) דבר ה' אשר היה אל הושע בן בארי בימי עזיה יותם אחז יחזקיה מלכי יהודה ובימי ירבעם בן יואש מלך ישראל".

דברי הרמב"ן על מלכות עשרת השבטים

הרמב"ן בפרשת ויחי, על הפסוק "לא יסור שבט מיהודה ומחקק מבין רגליו" (בראשית מט, י) כותב, שיעקב הוריש את המלוכה לשבט יהודה, ומלכות אחרת שממליכים לפי הצורך אינה אלא שלטון לשעה.

והכתוב הזה רמז כי יעקב המליך שבט יהודה על אחיו והוריש ליהודה הממשלה על ישראל. והוא מה שאמר דוד ויבחר ה' אלקי ישראל כי מכל בית אבי להיות למלך על ישראל לעולם, כי ביהודה בחר לנגיד ובבית יהודה בית אבי ובבני אבי בי רצה להמליך על כל ישראל (דהיי"א כח ד). ואמר לא יסור, לרמוז כי ימלוך שבט אחר על ישראל, אבל מעת שיחל להיות ליהודה שבט מלכות לא יסור ממנו אל שבט אחר. וזהו שנאמר (שם ב, יג, ה) כי ה' אלקי ישראל נתן ממלכה לדוד על ישראל לעולם לו ולבניו.

וע"פ זה כתב שם בענין מלכות שאול, "כי בעבור שדבר שאלת המלכות בעת ההיא נתעב אצל הקדוש ברוך הוא, לא רצה להמליך עליהם מן השבט אשר לו המלכות שלא יסור ממנו לעולמים, ונתן להם מלכות שעה". והוסיף וכתב שם על מלכות עשרת השבטים:

ולפי דעתי היו המלכים המולכים על ישראל משאר השבטים אחרי דוד, עוברים על דעת אביהם ומעבירים נחלה, והם היו סומכים על דבר אחיה השילוני הנביא שמשח לירבעם ואמר ואענה את זרע דוד למען זאת אך לא כל הימים (מ"א יא לט). וכאשר האריכו ישראל להמליך עליהם משאר השבטים מלך אחר מלך ולא היו חוזרים אל מלכות יהודה, עברו על צוואת הזקן ונענשו בהם, וכמו שאמר הושע (ח, ד) הם המליכו ולא ממני.

עוד קובע שם הרמב"ן שמלכי עשרת השבטים אינם אלא כשופטים ושוטרים, וכך הם דבריו:

וראיתי בירושלמי במס' הוריות (פ"ג ה"ב) אין מושחין מלכים כהנים, אמר רבי יהודה ענתוריא על שם "לא יסור שבט מיהודה", אמר רבי חייא בר' אבא "למען יאריך ימים על ממלכתו הוא ובניו בקרב ישראל", מה כתיב בתריה (מה כתוב אחריו) "לא יהיה לכהנים הלויים". הנה שנו בכאן שאין מושחין מלכים מן הכהנים בני אהרן, ופירש תחלה (כלומר, דעת רבי יהודה ענתוריא שלמד כן מהפסוק "לא יסור שבט מיהודה") שהוא לכבוד יהודה, שאין השררה סרה מן השבט ההוא, ולפיכך אע"פ שישראל מקימים עליהם מלך משאר השבטים כפי צורך השעה, אין מושחים אותן שלא יהיה עליהם הוד מלכות, אלא כמו שופטים ושוטרים יהיו. והזכירו הכהנים שאע"פ שהן בעצמן ראויים

המלכויות בישראל

למשיחה, אין מושחין אותן לשם מלכות, וכל שכן שאר השבטים, וכמו שאמרו בגמרא (הוריות יא ב) שאין מושחין אלא מלכי בית דוד. ורבי חייא בר אבא פירש שהוא מנוע מן התורה, שלא יהיה לכהנים הלויים כל שבט לוי חלק ונחלה במלכות. והוא דבר ראוי והגון.

הרמב"ן מבאר, שלדעת רבי יהודה ענתוריא, מה שלא משחו מלך משאר שבטים בשמן במשחה, הוא משום **כבוד יהודה**, משום שנאמר "לא יסור שבט מיהודה" (והואיל ואין זה אלא מברכת יעקב, אין בזה איסור גמור. ורק לדעת רבי חייא - בכהנים - הוא **מנוע מן התורה**). אך דבריו צריכים ביאור, הרי מבואר במס' הוריות (י"א ע"ב) שאם משחו בשמן המשחה מלך ממלכי ישראל זו מעילה בשמן המשחה ("ומשום מחלוקתו של יורם בן אחאב נמעול בשמן", ועיי"ש ברש"י), א"כ ודאי שהוא מנוע מן התורה, ולא ענין של כבוד גרידא.

אך כך יש לפרש את דברי הרמב"ן. ש"כבוד יהודה" אינה על המשיחה בלבד, אלא "כבוד יהודה" מחייב שלא למנות כלל את מלכי ישראל כדין מלך גמור, כי מנויים למלך גמור היא עצמה פגיעה בכבוד יהודה - שנתנה לו המלכות מיעקב אבינו, ולכן רק בתורת שופטים ושוטרים יהיו¹⁷, כלשון הרמב"ן. אמנם אם היו ממנים אותם כמלכים גמורים - היו טעונים משיחה, שהרי מלך טעון משיחה, אלא שמשום כבוד יהודה אין ממנים אותם כלל בתואר מלך גמור, אלא כשופטים ושוטרים יהיו. ומעתה מאחר ואינם אלא כשופטים, אם ימשחו אותם מועלים בשמן המשחה, שדין משיחה נאמר במלך, ולא בשופט ושוטר. ואם אמנם יעברו על כבוד יהודה, וימנוהו למלך גמור, אין במשיחה איסור מעילה, שהרי מלך הוא.

מלכי עשרת השבטים שלא מלכו ע"פ נביא

כבר הובא דברי הרמב"ם על מלכות עשרת השבטים: "נביא שהעמיד מלך משאר שבטי ישראל, והיה אותו המלך הולך בדרך התורה והמצוה ונלחם מלחמות ה', הרי זה מלך וכל מצות המלכות נוהגות בו" (הלי' מלכים פ"א הל' ח-י).

משמעות הדברים שגם מלך זה יש לו זכויות מלך, כלומר דיני כבוד ויראה למלך, וכן זכויות המלך האמורים במשפט המלך בספר שמואל (ח, יב): "זה יהיה משפט המלך אשר ימלך עליכם את בניכם יקח ושם לו במרכבתו ובפרשיו ורצו לפני מרכבתו, ולשום לו שרי אלפים ושרי חמשים ולחרש חרישו ולקצר קצירו ולעשות כלי מלחמתו וכלי רכבו וגו'". וכן הוא מחוייב במצות המלך, כתיבת ספר תורה, לא ירבה לו סוסים וכסף וזהב, ולא ירבה לו נשים.

ואולם אחד התנאים להעמדת מלך הוא שיתמנה ע"י נביא וסנהדרין כמו שכתב הרמב"ם בהל' ג' שם. ויש לעיין באותם המלכים שמלכו על עשרת השבטים שלא ע"פ נביא, האם היה להם זכויות מלכות וחיוב מצות המלכות. וגם בזה יש חילוק בין מלכים שמלכו ברצון העם, לבין מלכים שמלכו בחזקה, ולא נתקבלו על העם.

¹⁷ ואין להקשות ממה שאמרו במס' הוריות (י"א ע"ב) "מלכי ישראל ומלכי בית דוד, אלו מביאים לעצמם ואלו מביאים לעצמם", הרי שיש להם דין מלך לגבי חיוב חטאת "שעיר". שדין שעיר אינו תלוי אלא במה שאין על גביו אלא ה' אלקיו עיי"ש, ומלכי ישראל גם כן אין על גביהם אלא ה' אלקיו.

הרמב"ן בפרשת ויחי (בראשית מט, י), כתב "ולפי דעתי היו המלכים המולכים על ישראל משאר השבטים אחרי דוד, עוברים על דעת אביהם ומעבירים נחלה, והם היו סומכים על דבר אחיה השילוני הנביא שמשח לירבעם ואמר ואענה את זרע דוד למען זאת אך לא כל הימים (מ"א יא לט). וכאשר האריכו ישראל להמליך עליהם משאר השבטים מלך אחר מלך ולא היו חוזרים אל מלכות יהודה, עברו על צוואת הזקן ונענשו בהם, וכמו שאמר הושע (ח, ד) הם המליכו ולא ממני". בדבריו אין קביעה שלאותם מלכים, שלא מלכו ע"פ נביא אין דין מלך, רק כתב שנהגו שלא כדין ועברו על דעת יעקב אבינו.

אך רבינו ניסים (הר"ן) בחדושי (סנהדרין דף כ' ע"ב) עמד על השאלה, למה לא נתן נבות היזרעאלי את כרמו לאחאב שהיה מלך (מל"א כא א-ג), ואחאב למה נענש על הריגתו, והלא מורד במלכות היה, שהרי מזכויות המלך לקחת שדות, כמו שנאמר במשפט המלך "ואת כרמיכם ואת זיתים הטובים יקח ונתן לעבדיו" (שמו"א ח, יד). ותירץ בשם ר"ת ז"ל שאם היה בא אחאב מתחילה לקחת בלא דמים הרשות בידו, ואז היה נבות מורד במלכות, אבל כיון שהוא רוצה ליקח בדמים ונבות לא רצה למכור אין כאן מרד. ועוד שאחאב לא רוצה את הכרם לצורך הצבור, ולא לתתו לאחד משריו ועבדיו, שרק בזה יש זכויות למלך כמו שכתוב "ונתן לעבדיו", אבל ללקחו לעצמו לעשותו גן ירק כמו שכתוב "ויהי לי לגן ירק" - לא. והוסיף שם הר"ן:

אבל ליכא למימר (אבל אין לומר) שלא המליכו לאחאב מן השמים, ואדרבה היה מורד במלכות בית דוד שהיתה קיימת באותה שעה. שהרי השי"ת קרע הממלכה מבית דוד מלבד שבט יהודה לבדו, וכל מלך שהמליכוהו עשרת השבטים עליהם דין מלך יש לו לכל דבר.

הנה דעתו מבוארת, שגם לאחאב היה דין מלך לכל דבר, כולל זכויות משפט המלך, משום שכל זמן שלא החזיר הקב"ה את המלכות כולה לבית דוד, עדין רשאים היו עשרת השבטים להמליך להם מלך, וכיון שעשרת השבטים המליכו את אחאב ברצונם, יש לו דין מלך לכל דבר, אף שלא הומלך ע"פ נביא. ונלמד מדבריו שמלך שמולך ברצון העם יש לו דין מלך אף שלא העמידו נביא.

ואולם אין כן דעת בעלי התוס' (סנהדרין כ' ע"ב ד"ה מלך מותר), שכתבו בסוף דבריהם שפרשת המלך "לא נאמרה רק על המלך שנמלך על כל ישראל ויהודה ומאת המקום, ואחאב לא מלך על יהודה וגם לא מלך מאת המקום". ומדבריהם נראה שצריך שני תנאים להיות זכאי ל"משפט המלך", גם שימלוך על כל ישראל ויהודה, וגם שמלכותו תהיה מאת המקום. ולפי דעתם אף לירבעם לא היה זכות "משפט המלך", אף שמלך מאת המקום, כיון שלא היתה מלכותו על כל ישראל (ואולם יתכן שלרבעם היו זכויות אלו, שמלכותו בירושלים נחשבת מלכות על כל ישראל). וכך כתב השל"ה הקדוש (ווי העמודים - פרק יט) "כי יש לפרש שמה שאמר בפרשת המלך שהותר למלכים, זה הוא למלכי בית דוד, ולא למלכים אחרים, כמו שמצינו שנחלק כבוד למלכי בית דוד לענין ישיבה בעזרה שמותר להם ולא לשארי מלכים".

המלכויות בישראל

ולסכום הדברים: דעת הר"ן שהיה לאחאב זכויות של "משפט המלך", ואף כתב שהיה לו דין מלך לכל דבר. ודעת התוס' שכיון שאחאב לא מלך מאת המקום, וגם לא מלך על יהודה, לא היו לו זכויות אלה.

אמנם התוס' העמידו דבריהם על זכויות "משפט המלך". אך יתכן שגם התוס' מודים לדעת הר"ן שכיון שמלך אחאב ברצון העם היה לו דין מלך לשאר דיני המלכות, כגון המצות המיוחדות למלך, ככתבת ספר תורה. וגם דין מורד במלכותו חייב מיתה, מדין המלכות (וכן כתב בערוך לנר בסנהדרין, על דברי התוס').

ואכן מצינו שנאמר באליהו הנביא "ויד ה' היתה אל אליהו, וישנס מתניו וירץ לפני אחאב עד באכה יזרעאלה" (מל"א יח, מו), ולמדו מכאן בגמ' (מנחות צ"ח ע"א) "לעולם תהא אימת מלכות עליך", ורש"י פירש שם "אליהו רץ לפני אחאב, שהיה רוכב על סוסו, משום כבודו שאין דרך מלכים ללכת יחידים". ואף אמנם שיתכן שאין חיוב כבוד למלך רשע, כתב שם המלבי"ם "כי מאז (הנס בהר הכרמל) נטה לבו אל אליהו, ולכן כבודו כמלך, כי שב באותו שעה וחשב לקרבו לעבודת ה'". אך לכאורה מבואר, שאף שאחאב לא נתמנה ע"פ נביא, אליהו כבודו כמלך. אך אין זו הוכחה מוחלטת, שהרי יתכן שהואיל ובפועל היה אחאב מלך, נהג בו כבוד, אע"פ שלא היה לו דין מלך על פי ההלכה (וכעין זה ברש"י שמות פרק ו' פס' יג).

ובענין מצות המלך, כגון כתיבת ספר תורה. הנה מצינו שכן הדרד מלך ארם אמר לאחאב "כי אם כעת מחר אשלח את עבדי אליך, וחפשו את ביתך ואת בתי עבדיך, והיה כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו" (מל"א כ, ו). ופרשו חז"ל (גמ' סנהדרין ק"ב ע"ב), שכל מחמד עיניך, היינו ספר תורה. וכתב המלבי"ם (מל"א כ, ו) "כי ממצות המלך שלא ירבה לו נשים ולא כסף וזהב, ושיכתוב לו משנה התורה, ואחאב שמר לכתוב לו ס"ת שזה מטכסי מלוכה, וא"ל שיתן לו נשיו וכסף וזהב שהרבה שלא כדת, ואם ימאן יקח מידו גם הס"ת שאינו שומרה, ולקחת הס"ת אות שיעבירהו ממלכותו". ולכאורה מוכח מכאן שאף מלך שמלך ברצון העם בלא נביא, כותב ספר תורה כשאר מלכים. אך אין זו הוכחה מכרעת, שהרי יתכן שאחאב נהג כך מעצמו כדי להראות שהוא מלך גמור, אף שבאמת לא היה מצווה (כעין זה במלכים ב' פרק י"א פס' יב ברש"י ובמלבי"ם).

ובדין קרבן חטאת, שדין מלך אינו כדין הדיוט המביא שעירה, אלא מביא שעיר, אמרו בגמ' בהוריות (י"א) שאף מלכי עשרת השבטים מביאים שעיר כמלך מבית דוד. וכן פסק הרמב"ם בפט"ו מהל' שגגות ה"ו:

אי זהו נשיא האמור בתורה, זה מלך שאין עליו רשות מאדם מישראל, ואין למעלה ממנו במלכותו אלא ה' אלקיו, בין שהיה מבית דוד או משאר שבטי ישראל.

ובתלמוד ירושלמי (הוריות פ"ג ה"ב) אמרו בזה:

מלך ישראל ומלך יהודה שניהן שוין, לא זה גדול מזה ולא זה גדול מזה, ומה טעמא (ומנין למדים כן) "ומלך ישראל ויהושפט מלך יהודה ישיבים איש על כסאו מלכשים בגדים בגורן" (מל"א כב, י), כבגורן (שישבו זה מול זה).

המלכויות בישראל

והרי הפסוק שהביא הירושלמי מדבר על המלך אחאב, ואם כן הרי מבואר שגם לענין דין זה היה לאחאב דין מלך, שאם היה מביא חטאת היה מביא שעיר כמלך מבית דוד. ואולם בהמשך דברי הירושלמי כתוב:

אמר רבי יוסי בי רבי בון, ובלחוד עד דיהוא בן נמשי, ומה טעם 'בני רביעים ישבו לך על כסא ישראל' (מל"ב י, ל), מיכן ואילך בליסטייא היו נוטלין אותה. וכוונתם לומר שאמנם אחאב, אף שלא מלך ע"פ נביא, היה לו דין מלך, כמבואר לעיל. אך היה זה משום שעכ"פ מלך ברצון העם, אבל המלכים שמלכו אחר בית יהוא בן נמשי, כיון שמלכו בזרוע ובלסטיות, ולא היה זה ברצון העם, לא היה להם דין מלך, אף לא לענין הבאת שעיר לחטאת.

וכן כתב הרדב"ז בביאורו על הרמב"ם (פ"ג מהל' מלכים הל' ח') לענין דין מורד במלכות "מלך היינו שהומלך על פי נביא או שהסכימו עליו כל ישראל, אבל אם קם איש אחד ומלך על ישראל בחזקה, אין ישראל חייבין לשמוע אליו והממרה את פיו לא נקרא מורד במלכות".